

## DOĞU KARADENİZ'DE VE KIRGIZIŞTAN'DA ANLATILAN "GEYİK ANA" EFSANESİ ÜZERİNE BİR DENEME

Bülent GÜL\*

Milletler, tarih sahnesine çıktıkları günden itibaren maddi ve manevî değerlerini, hayal güçleri ile birleştirerek şiirlerle, hikayelerle, efsanelerle ve destanlarla ebedileştirmişlerdir. Bu değerler de günümüze kadar sözlü halk geleneği yoluyla değişikliğe uğrayarak, çeşitli mekanlarda farklı biçimlerde anlatılır olmuştur.

Bu çalışmada kutsal bir hayvan olarak kabul edilen Geyik incelenerek, değişik rivayetlerini tespit edebildiğimiz "Geyik Ana" efsanesi üzerinde durulacaktır. Geyik, Türk kültürü ve mitolojisinde büyük önemi olan bir hayvan olup kutsal sayıldığı bilinmektedir:

*"Geyik, Türklerce kutsal bir hayvandır. Türk mitolojisinde ve masallarında yeri çok büyüktür. Bununla beraber Türklerle ait eski ve orijinal bir efsanede, Türklerin geyikten türediğine dair bir kayda rastlamıyoruz... Türk efsanelerinde yer tutan daha ziyade dişi geyik'dir. Bunlarda tanrı ile ilgisi olan, birer ilâhe, dişi Tanrı ve daha doğrusu birer dişi ruh durumunda idiler" (Ögel 1989: 569).*

Anlatılarda genel olarak dişi geyik şeklinde görülen bu kutsal hayvan, Hunlara yol göstermiş, onların yeni bir yurda sahip olabilmelerine yardımcı olmuştur (Ögel 1989: 578). Kimi zaman Tanrı tarafından yollanan bir ilâhe, bir elçi veya bir kılavuz; kimi zamanda -özellikle İslamiyetten sonra- evliyaların yardımcısı

olarak görülmektedir. Ancak bu konularda fazlasıyla çalışmalar yapıldığından<sup>1</sup>, burada bu motiflerden ziyade "Geyik Ana" efsanesi çerçevesinde, geyiğin "analık" motifi üzerinde durulacaktır.

Ana geyik motifi, Türklerden daha çok Moğollarda ve Fin-Ugor kavimlerinde görülmektedir. Ancak tarafımızdan 1994 ve 1995 yıllarında Trabzon'a bağlı Geyikli Beldesinden derlenen Geyik Ana efsanesi rivayetleri (Gül 1995: 27), Giresun'un Çanakçı ilçesinden derlenmiş olan efsane (Şimşek 1995: 17-22) ile Cengiz Aytmatov'un "Beyaz Gemi" adlı romanında anlattığı efsane (1993) ve yine 1997 yılında tarafımızdan derlenen iki rivayetde de (Moldaliyeva 1997) Ana Geyik motifi görülmektedir.

Geyikli Beldesi'nden derlemiş olduğumuz Geyik Ana efsanesi, bu beldede mukim "Bayraktaroğlu" sülâlesinin ortaya çıkışı ile ilişkilendirilmiştir. Geyikli'de Sancaktaroğulları olarak da bilinen bu sülâlenin, Trabzon'un fethi sırasında büyük kahramanlıklar göstermiş tarihî bir sülâle olduğu anlatılmaktadır (Gül 1995: 27). Bu sülâlenin ortaya çıkışı ile ilgili Osman Bayraktar'dan (Bayraktar 1994) derlenen Geyik Ana efsanesi kısaca şöyledir:

*"Tarihi bilinmeyen bir zamanda bir kadının çocuğu olurmuş ama yaşamamış. En sonunda bu kadının iki oğlu olmuş. Fakat daha sonra ka-*

dının kocası da ölmüş. Kadının çocuklarından biriside bu sırada ölmüş. Buna çok üzülen kadın, kalan tek çocuğunun ölümünü de görmemek için, bu çocuğu bir ağacın kovuğuna bırakmış. Aradan günler geçtikten sonra kadın, "Bari gideyim de cene esini toprağa gömeyim" demiş. Ağacın yanına geldiğinde kadın bir de ne görsün? Çocuğuna bir "elik keçisi" yani bir geyik süt emziriyor. Geyik de kadını görünce kaçıyor. Kadın da çocuğunu alıyor ve evine geri dönüyor. İşte Bayraktaroğlu sülalesi bu çocuktan türemiştir. Geyikten süt emdikleri içinde bu sülâle geyik eti yemez" (Gül 1995: 27).

Yine aynı sülâle için Geyikli'de anlatılan diğer bir rivayet Ersi Gülay'dan (Gülay 1995) tarafımızca derlenmiştir:

"Bir kadının 9 tane çocuğu olup da bakamamasından dolayı, çocuklarından birini bir ağaç kovuğuna bırakmasından bahsedilmektedir. Bir tane geyik, bu çocuğa süt emzirir ve onu büyütür. Bayraktaroğlu sülalesi de o yüzden geyik eti yemez" (Gül 1995: 27).

Aynı efsanenin Giresun'un Çanakçı ilçesinden derlenen varyantında "Yaylaoğulları Sülâlesi" ortaya çıkar. Bu rivayet de şöyledir:

"Köyde bir hanımın sekiz erkek çocuğu vardır. O dönemlerde, geçim bilek gücü ile sağlandığı için, herkes bu aileye imrenerek bakmaktadır. Yaylaya gitme vakti gelince, herkes gibi bunlarda hazırlıklara başlarlar ve yola çıkarlar. Ancak, yolda en küçük çocuk hastalanır. Anne "Benim sekiz tane oğlum var. Bunlardan biri olmasa ne olur" diyerek çocuğunu yolun kenarındaki bir ağaç kovuğu-

na bırakır. Yaylaya gelince, bu çocuklar bir hastalığa yakalanır ve hepsi orada ölür. Üzüntülü anne, daha fazla yaylada kalamıyarak, zamanından önce tekrar evine dönmek ister. Yolda, hasta çocuğunu bıraktığı yere gelince: "Ben buraya hasta çocuğumu bırakmıştım, acaba ne oldu?" diyerek, ağaca yaklaşır. Kadın, ağaç kovuğuna yaklaşıncı oradan bir geyik çıkıp hızla uzaklaşır. Anne bir de bakar ki, hastalıktan ölmek üzere olan çocuğu iyileşmiş, serpilmiş, sağlıklı bir çocuk olmuş! Çocuğu hemen kovuktan alarak evine döner. Geyiğin beslediği bu çocuktan "Yaylaoğulları Sülâlesi" meydana gelir. Rivayete göre bu sülâlenin geyik eti yemesi haramdır" (Şimşek 1995:18).

Yukarıdaki anlatılarda görüldüğü gibi "Geyik Ana Efsanesi"nin Karadeniz rivayetlerinde temel benzerlikler bulunmaktadır. Her üç rivayetteki ortak motifleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Olay, dağlık bölgede, yaylada geçmektedir.
- Son iki rivayette çocuk sayısı, dokuz ve sekiz'dir. Bu sayılar Türk kültüründe "formalistik" sayılar olarak önemlidir.
- Çaresiz anne, bakamamasından veya hastalıktan dolayı çocuklarını ağaç kovuğuna bırakır.
- Bir geyik gelerek bu çocuklara süt emzirir ve çocukları büyütür.
- Geyiğin süt emzirip büyüttüğü bu çocuklardan yeni sülâleler türer.
- Geyikten süt emmeleri nedeniyle 'kardeş' sayılan bu sülâlelerde, fertlerinin geyik eti yemeleri yasaktır.

Görüldüğü gibi her üç rivayette görülen ortak özelliklerin hepsi Türk kül-

tür dairesi içerisinde çok önemli yerlere sahiptir. Şöyle ki, efsanenin dağlık, ağaçlık bölgede geçmesi, Türklerin atlı-göçebe medeniyetinin özelliğidir. Türklerde ağacın çok önemli olduğu bilinmektedir. Oğuz Kağan, ikinci hanımını bir ağaç kovuğunda bulmuştur (Bang-Rahmeti 1936); Er-Sogotoh efsanesinde de ilk insan, kendisini doğuranın "Hayat Ağacı" olduğuna karar vermiştir (Ögel 1989). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Ayrıca ileride de değineceğimiz gibi kutsal bir hayvandan türeme motifi, Türklerde yaygındır. Bozkurt destanında da düşmanları tarafından yok edilen bir halkın sağ kalan tek çocuğuna bir dişi kurtun bakarak büyütmesi ve bu çocuktan "Göktürk" soyunun tekrar gelişmesi anlatılır (Atsız 1943: 28). Esma Şimşek'in de belirttiği gibi bu destandaki "kurt" motifinin yerini, bahsekonu efsanelerde "Geyik"ın aldığı görülmektedir (Şimşek 1995:18).

Karadeniz Bölgesinde anlatılan "Geyik Ana" efsanelerinin, Kırgızistan'da anlatılan "Geyik Ana" efsanelerine göre, oluşum yönünden bazı farklılıkları görülmektedir. İleride belirteceğimiz gibi bu efsanenin Kırgız varyantları Bozkurt Destanına daha çok benzemektedir.

Ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov, "Beyaz Gemi" adlı romanında, Kırgızlar arasında yaşamakta olan "Geyik Ana" efsanesine sanatsal bir yaklaşım getirmiştir. Ünlü yazar, bu efsaneyi anlatırken tabii ki, kendi gerçeğine bağlı kalmış ve sanatsal düşüncesine göre bu efsaneyi yorumlamıştır. Yazar, romanıyla ilgili eleştirilere verdiği cevapda, Geyik Ana efsanesi üzerine şöyle demektedir:

*"...Yaşı yüzyılları aşkın Geyik Ana efsanesindeki ahlak anlayışının bugün bile geçerli oluşu beni şaşırttı. İnsanın, ilk kaynaklarından başla-*

*yan ve durmadan gelişen iyiliğe doğru akışı, doğaya akıllıca hakim olmak isteği, efsanede açıkça görülüyor"* (Aytmatov 1993: 170).

Yazar, eserinde Geyik Ana efsanesinin oluşum sebepleri veya sonuçları üzerinde durmamaktadır. Aytmatov, efsaneye doğal olarak bir tarihçi veya folkloreu gözüyle de bakmamaktadır. Daha çok efsanenin felsefesi üzerinde durmakta ve İhtiyar Mümin'e şöyle söyletmektedir:

*"...Mümin onlara, "Merhum benim kardeşimdi" derdi. (O Buğuların hepsini kardeş sayardı. Oysa, merhum öteki Buğuların da kardeşiydi.) Onun yas şöleninde ben çalışmayayım da kim çalışsın? Biz bunun için Buğu yaratıldık. Boynuzlu Maral Ana soyundanız biz. O kutsal Maral Ana, yaşayanlarımıza da ölenlerimize de dost olmamızı istedi bizden..."* (Aytmatov 1993: 15).

Halk arasında yaşayan bir efsaneyi ele alarak, sanatsal bir üslupla evrensellştiren yazarın, bu konuda başarılı olduğu kesindir. Ancak biz, romanın sanatsallığı üzerinde değil, sadece, efsane üzerinde durmak istiyoruz. Yaptığımız tespitlere göre, Aytmatov'un eserinde anlattığı efsanenin ana olay örgüsü ile Kırgızistanda anlatılan efsane arasında bir fark yoktur. Bu sebeple de biz, tespit edebildiğimiz bu rivayeti buraya almadık. Şimdi, "Beyaz Gemi"de anlatılan "Geyik Ana" efsanesini özetleyerek vermek istiyoruz:

*"Çok eskiden ormanların bol olduğu Enesay (Yenisey) nehri kıyısında bir Kırgız kabilesi yaşarmış. Bu kabilenin etrafı hep düşman halklarla çevrilmiş, aralarında devamlı savaşlar olurmuş. Günlardan bir gün bu Kırgız kabilesinin yaşlı başbuğu Batır Kulçe vefat etmiş. Kulçe Batır için yapılan yoğun töreni sırasında düşman komşulardan biri, Kırgızları gu-*

*fil avlamış. Hiçbir Kırgız bu olayı hatırlamasın diye de bütün Kırgızları öldürmüşler. Düşman kuvvetleri ağaç kabuğu toplamak ve sepet örmek için ormana giden biri kız biri erkek iki çocuktan habersizdirler. Bu iki çocuk, düşman atlılarının peşinden gitmeye karar verirler. Zafferlerini kutlayan düşman atlılarının yanına acıktıklarından dolayı giden bu iki çocuk, ortalığı karıştırmıştır. Düşman halk, hemen bu çocukları hanın huzuruna getirir. Han, Çopar Topal Nine'yi çağırır ve şöyle der:*

*- Al bunları, taygaya götür, Kırgız soyu da onlarla yok olup gitsin! Adları, sanları, izleri bile kalmasın!*

*Topal Çopur Nine, çocukları alıp Enesay kıyısındaki çok derin bir uçurumun kenarına getirir. Çopur Nine, çocukları uçurumdan aşağı atacaktır. O sırada bir ses duyulur: "Bekle ey ulu bilge kadın! Bu günahsız yavruların canına kıyma!" Bu ses bir ana bugunun sesidir. Ana Maral, Çopur Nine'den çocukları ister. Çopur Nine: "Ne yapacaksın onları?" diye sorar. Ana Maral da: "İnsanlar iki küçük yavrumu öldürdü. Bunun için bu çocukları evlat edineceğim" der. Çopur Nine de: "İyice düşündün mü Maral Ana? İnsan yavruları bunlar, insan! Büyüdükleri zaman senin yavrularını öldürecekler" der. Maral Ana da buna karşı çıkar ve çocukları ormanla örtülü dağların arasındaki Isık-Göl'e götürür. Maral Ana'nın sütünü emzirip büyüttüğü bu çocuklar, Isık-Göl çevresinde yaşamaya başlarlar. İlk doğan çocuklarına "Buğubay" adını verirler. Böylelikle Buğu soyu, Boynuzlu Maral Ana soyu çoğalmaya başlar. Hangi soydan oldukları anlaşılsın diye de çadırlarının girişine maral boynuzu işareti koyarlar.*

*Çok büyüyen bu Buğu halkı zengin bir hayat sürmeye başlar. Birgün zengin bir bugunun ölümüyle her şey karışır.*

*Ölen bugunun çocukları, babalarına yaraşır bir iz bırakmak gayesi ile; babalarının mezarına bir maral boynuzu dikmeye karar verirler. Bunun içinde büyük bir maralı öldürürler ve sanki büyük bozulur. Bundan sonra Maral Ana da Isık-Göl'ü terkeder"(Aytmatov, Beyaz Gemi, 1993).*

Cengiz Aytmatov'un sanatsal bir dille zenginleştirdiği bu efsanenin aynısını biz, Hacettepe Üniversitesinde öğrenim gören Nurgül Moldaliyeva'dan derlemiştik. Nurgül Moldaliyeva'dan Geyik Ana efsanesinin bir diğer varyantını da derledik. Bu iki varyantın da Kırgızistan'da halen halk arasında anlatılmakta olduğunu öğrendik. İkinci varyantda kısaca şöyledir:

*"Kırgızlar Altay dağlarında yaşarken birgün ansızın düşmanlar saldırır. O sırada bir kadın beşikteki çocuğu ile kaçarken, arkasından okla vurulur. Elindeki beşiği göle düşüren kadın o anda ölür. Gölün sularında ilerleyen beşikteki çocuğun sesini bir dişi geyik duyar ve beşiği boynuzu ile gölden çıkarır. Çocuğu sütü ile besleyen geyik, onu alıp Isık-Göl'e getirir. Çocuk, burada evlenir. Bu çocuğun soyuna geyikten dolayı "Buğulular" denilir" (Moldaliyeva 1997).*

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Geyik Ana efsanesinin Kırgız rivayetleri, Bozkurt destanına çok benzemektedir. Bozkurt destanında Aşina halkı, komşu milletlerden biri tarafından yok edilir. Bu halktan kolları ve bacakları kesilip bataklığa bırakılmış tek bir erkek çocuk kalmıştır. Bu çocuğu bulan bir dişi kurt, onu alır ve büyütür. Daha sonra bu çocuk ile dişi kurt evlenir ve kurt hamile kalır. Bu haberi duyan düşman hanı, bunları öldürmek için adamlarını yollar. Dişi kurt da çocuğu alıp, Altay dağlarına

getirir. Her tarafı dağlarla çevrili bir mağarada on çocuk meydana getirir. On oğlan büyüüp evlenir, her birinden bir boy türer. Bunlardan biri Aşina'dır. Kardeşlerden Aşina, Türklere hakan seçilir. Atalarına bağlılığını göstermek için de, çadırının önüne kurt başından bir bayrak asar.

Kısaca anlatılan bu destan ile Kırzıların Geyik Ana efsaneleri arasında büyük benzerlikler vardır. Her ikisinde de bir Türk halkı, düşmanları tarafından yok edilmek istenmektedir. Büyük kıyıma uğrayan Türk halkından bir erkek veya biri erkek biri kız iki çocuk, bir dişi kurt veya bir dişi geyik tarafından kurtarılmakta ve bu çocuklar ile Türk soyu tekrar türemektedir. Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir diğer motifte; dişi kurt veya dişi geyiğin bu çocukları alıp, onları yeni bir yurda götürmeleridir. Türklere rahatça yaşayacakları bir yurda yerleşmeleri için yol göstermeleri söz konusudur. Kurdun bu özelliği bilinmektedir, geyiğin benzer özelliği ise Moğollarda ve Hunlarda görülmekteydi. Aynı şekilde bataklıklar arasında sıkışıp kalan Hunların efsanelerinde de bu motif vardır:

*"...Diğer varyasyona göre ise avcılarının önünden kaçmaya çalışan bir dişi geyik, geçidi bulmalarını sağlamıştır. Daha sonraki dönemlerde yaşayan diğer yazarlar, bataklıklarda avlanan Hunların bir dişi geyiğin peşine düştüklerini, bu geyiğin de onları bataklıktan çıkardığını belirtirler. Geyiğin peşindeki avcılar gizli geçitlerden Scythia'nın muhteşem güzellikteki ovasına çıkarlar ve o sırada, dişi geyik de ortadan kaybolur. Bunun ardından Hun avcılar geri dönüp bu kez tüm halklarıyla birlikte bataklığı terkederler"(Németh 1996: 101).*

Kurt ile ilgili bir çok motifin yaşadığı Türk kültüründe, kurdun kılavuzluk ettiği de ortaya konmuştur: Bu motif *"...belki de en önemlisi Türk hakanına veya benzeri bir şekilde topluma liderlik etme durumundaki bir ferde yol gösteren, rehberlik eden bir başka ifadeyle "kılavuz bozkurt" motifidir"* (Çobanoğlu 1997: 165). Kurtrigur ve Utigur efsanelerinde de, geyiği takip eden iki kardeş denizi geçerler ve orayı yurt edinirler (Ögel 1989: 579). Bozkurt, Oğuz Kağan Destanı'nda da yol göstermektedir. Bu husus *"Türklerin yaratılış efsanelerinde de geçen bu bozkurt, belki de Oğuz Kağan'a yol gösteren eski cetlerinin ruhudur"* (Özarslan 1998: 437) şeklinde izah edilmektedir. Görüldüğü gibi kurt'un bu fonksiyonunu geyik de taşımaktadır. Her iki hayvan da, soyu tükenmekte olan halkların, soylarının devam etmesini ve onların güzel bir yurda sahip olmalarını sağlayıcı bir fonksiyona sahiptir.

Geyikten türediklerine inanan insanlar arasında, yukarıda anlatılan beş rivayetde de bir kardeşlik söz konusudur. Bu insanlar geyikten türediklerine inandıkları için, geyiği öldürmemekte ve geyik eti yememektedirler. Genel inanışta da geyiği öldürmek tehlikelidir. Evliyaların da geyikle ilgili çeşitli inanışlara yol açtığı bilinmektedir. Özellikle Geyikli Baba ve Abdal Musa hakkında anlatılan çeşitli rivayetler, geyiğe islami bir yön vermiştir. Ancak Eski Türklerde de geyiğin öldürülmesinin hoş bir davranış olmadığı bilinmektedir. W. Eberhard'ın, Tu-cü'e'ler (Türkler) hakkında verdiği bilgilerde de geyiğin kutsal olduğu anlaşılmaktadır:

*"...Onların dedeleri bir deniz ilâhesi ile münasebetde bulunuyordu. İlk dede avda bir ak geyik öldürdüğünden ilâhe münasebetden vazgeçti. Bunun oymağından aveneler bu geyiği öldürmüş olduklarından o*

*günden itibaren hep insan kurbanı için insanlar göndermek mecburiyetinde idiler” (Eberhard 1996: 86).*

Anadolu’da yaygın olarak bilinen Alageyik türküsünde de geyiği vurma-nın iyi bir şey olmadığı acıklı bir şekilde anlatılmaktadır:

*“Ben de gittim bir geyiğin avına,*

*Geyik çekti beni kendi dağına,*

*Tövbeler tövbesi geyik avına,*

*Siz gidin kardeşler, kaldım ka-yada” (Göğçeli 1954: 852).*

Yine aynı şekilde bütün rivayetler-de, geyikten türeme söz konusudur. Has-talıktan veya savaştan dolayı nesli tü-kenmekte olan halkın veya sülalenin so-yu, Geyik Ana sayesinde devam etmek-tedir:

*“Geyik (karaca, ceylan)in genel olarak sembolizmine göz atıldığında, yüksek, dallı budaklı boynuzlarının çoğu kez Hayat Ağacı’na teşbih edil-diği görülmüştür. Dolayısıyla doğurganlı-ğın, gelişme itiratlarının, yeniden doğuşların simgesi olmaktadır. Bu değerler, gördüğümüz gibi, Altay’lar, Küçük Asya ve Müslüman Anado-lu’da yaşamaktadır” (Oğuz 1980: 857).*

Ayrıca “Geyik Ana” efsanesinin, Ge-yikli rivayetinde dokuz çocuk; “Beyaz Gemi” rivayetinde yedi erkek, yedi kız çocuk; Giresun rivayetinde de sekiz ço-cuk sayısı verilmektedir. Bu rivayetlerde verilen sayılar, formalistik sayılardır. At-lı-göçebe medeniyetinin de izlerini taşı-yan bu efsanelerdeki insanların yaşaya-bilmeleri için, güçlü ve kalabalık olma-ları gerekmektedir:

*“Bozkır kültürünün geliştirip şe-killendirdiği toplum yapısı, aile an-layışı ve bunlara dayalı ilişkiler manzumesi, yaşanan hayatın ihti-yaçlarının doğurduğu kalıplar için-*

*de karşımıza çıkmaktadır. Sürekli savaş ve mücadeleler içinde geçen bozkır hayatında mutlu ve müreffeh yaşamak fiziki bakımdan güçlü ol-maya bağlıdır. Güçlü olmanın temel şartlarından biri ise çok/”köp” ol-maktır. Köp olmayan milletlerin ve-ya boyların kaderi, tâhi olmak veya yok/”cok” olmaktadır” (Oğuz 1997: 140).*

Yok olmayla karşı karşıya kalan bu sülâlelerin yaşamaları için de çoğalma-ları gerekmektedir. Ayrıca, Esmâ Şim-şek’in de Giresun rivayeti için belirttiği gibi çocuk sayısının fazlalığı o ailenin di-ğer ailelere olan üstünlüğünü belirtmek-tedir (1995:18).

Geyik Ana efsanesinin Kırgız riva-yetleri, yok olmak üzere olan bir halkın düşmanlarından kurtularak, tekrar di-rilmesini anlatmaktadır. Geniş bir coğ-rafiyaya ve tarihsel bir geçmişe sahip Kırgız halkının, böyle Geyik motifli bir efsaneye sahip olması doğaldır. Çünkü, Kırgızistan, hayvancılığın bol olduğu ve coğrafik özelliklerinin de geyiğin yaşa-masına müsait olduğu bir ülkedir. Tar-ımcılıkla uğraşan Çinlilere geyik motifi Türklerden ve Moğollardan girmiştir. Ayrıca diğer bir inanışa göre de Geyik, Kırgız illerinde bulunur:

*“...Geyik ve dağ keçisi türünden “Kilen-Kiyik” söylencesel tek boynuz-lu bir hayvandır. Bunun bir adı da Ku-tu’dur. Söz konusu ad, Türkçe kutlu (kutlu) sözünden gelir. Söylen-tiye göre Ku-tu, Kırgız illerinde bulu-nur” (Bozkurt 1995: 22).*

Kırgız rivayetleri, geniş bozkırlara yayılmış ve yüzyıllar boyunca anlatıla-gelmiş bir efsane özelliği taşımaktadır. Karadeniz Bölgesinde anlatılan “Geyik Ana” efsanesinin ise daha dar bir çevre-de geçtiği ve yerleştiği görülmektedir. Kırgız rivayetlerinde bir millet için anla-

tilan efsane Karadeniz rivayetlerinde bir sülâle için anlatılmaktadır. Bayraktarogulları ve Yaylaogulları sülâleleri için anlatılan bu efsanenin başka sülâleler için de anlatılmakta olması muhtemeldir.

Karadeniz Bölgesi'nden ve Kırgızistan'dan derlenen "Geyik Ana" efsanesi üzerinde durulan bu küçük çalışmadan sonra, diğer Türk halkları ile ilgili araştırmaların yapılmasıyla "Geyik Ana" efsanesinin daha değişik varyantlarının da derlenerek daha yeni ve farklı motiflerin ortaya çıkacağını umut ediyoruz.

#### KAYNAKLAR

- ATSIZ, (1943), *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Basım, İstanbul.
- AYMATOV, Cengiz, (1993), *Beyaz Gemi*, (Çev: R. Özdek), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- BANARLI, Nihat Sami, (1971) *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BANG, W.- RAHMETİ, G. R., (1936), *Oğuz Kagan Destanı*, İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- BAYRAKTAR, Osman, (1994) Osman Bayraktar (Trabzon, 20, Lise, İssiz) ile 15 Temmuz 1994 tarihinde Bülent Gül tarafından Trabzon Geyikli'de yapılan görüşme. Görüşmenin desifre edilmiş kaydı (B.G.) arşivindedir.
- BOZKURT, Fuat, (1995), *Türklerin Dini*, İstanbul: Cem Yayınları.
- CUNBUR, Müjgan, (1982), "Folklorumuzda Geyik Motifi Üzerine", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, Halk Edebiyatı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇAĞATAY, Saadet, (1956), "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler", *TDAY-Belleten*: 153-177.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, (1997), "Kılavuz Bozkurt Motifinin Tarihsel Bağlamlarda ve Günümüz Alevi-Bektaşî Tarikatlarındaki Yapısal ve İşlevsel Sürekliliği Üzerine Tespitler", *Kadri Eroğan Hacı Bektaş Veli Armağanı*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- EBERHARD, W., (1996), *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev: N. Ulugtuğ), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ESİN, Emel, (1975), *İslamiyetten Önce Eski Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul.
- GÖĞÜCELİ, Y. Kemal, (1954), "Alageyik", *Türk Folklor Araştırmaları*, 3 (34), Ocak.
- GÜL, Bulent, (1995), "Geyikli Beldesinin Halkbilim Açısından İncelenmesi", Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi (Basılmamış).
- GÜLAY, Esra (1995) Esra Gülay (Geyikli, 80, Okumaz-Yazmaz, Ev Hanımı) ile 10 Şubat 1995 tarihinde Bulent Gül tarafından Trabzon Geyikli'de yapılan görüşme. Görüşmenin desifre edilmiş kaydı (B.G.) arşivindedir.
- MOLDALIYEVA, Nurgül, (1997), Nurgül Moldaliyeva (Kırgızistan-Toktogul, 21. Üniversite, Öğrenci) ile 13 Mayıs 1997 tarihinde Bulent Gül tarafından Ankara'da yapılan görüşme. Görüşmenin yazılı kaydı (B.G.) arşivindedir.
- N., METH, Gyula, (1996), *Hunlar ve Tanrının Kılıcı Attila*, (Çev: T. Demirkan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- OĞUZ, Burhan, (1980), *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri* C. 2, Tarım-Hayvancılık-Meteoroloji, İstanbul.
- OĞUZ, M. Ocal, (1997), "Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nda Kardeşler Arası İlişkiler", *Manas 1000 Bişkek Bildirileri* (26-31 Ağustos 1995), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1989), *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZARSLAN, Metin, (1998), "Oğuz Kagan Destanı'nda Tarihi, Dini, Beşerî ve Tabiatüstü Unsurlar", *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ed: M. Özarslan, Ö. Çobanoğlu), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Basımevi.
- ŞİMŞEK, Esma, (1995), "Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan 'Ana Geyik' Efsanesinde Mitolojik Unsurlar", *Millî Folklor*, 4, 26: 17-22.
- YUDAHİN, K. K., (1994), *Kırgız Sözlüğü*, C. 1, (Çev: Abdullah Taymas), 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

#### NOTLAR

- <sup>1</sup> Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi.
- Bu konudaki çalışmalardan bazıları: (Çağatay 1956: 153-177; Esin 1975: 94; Cunbur 1982: 71-94; Ögel 1989: 569-583).
- Bugu: 1. Geyiğin yahut maralın erkeği 2. Bugu (bir Kırgız kabilesinin adı) 3. Kırgız halk takviminde bir ayın ismi.
- Maral: (Mogolca) dişi geyik.
- Bkz.: *Atsız*: Türk Edebiyatı Tarihi, 2. Basım, İstanbul, 1943, s. 28; *Banarlı, N.S.*: Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, 1. Cilt, İstanbul, 1971, s. 24.
- Bkz. Ögel, B.: *Türk Mitolojisi I*, Ank., 1989, s. 573.

# ATASÖZLERİ VE ÇİFT İSİMLER

Nisaybay HÜSENOV\*

Özdeyişler ve atasözleri her milletin milli zenginliklerinden biri sayılır. Milletin örf-adeti, medeniyeti, tarihinin özelliklerini kısa ve aynı anda net olarak yansıtan bu gibi bileşimler eşsiz bir önem taşımaktadır. Özdeyişler fikri güzel ve anlamlı olarak yansıtabilmesi açısından konuşmanın açık ve etkili olmasını sağlar. Bileşimler yüzyılları meyvesi olarak şekil almış ve süslenmiş olduklarından dolayı bünyesindeki her kelime kendi anlamına ve tarihine sahiptir. Bileşimler binlerce kelime içermektedir. O yüzden biz sadece atasözlerindeki kişisel isimler, daha doğrusu çift olarak kullanılmakta olan isimlerin özellikleri konusu üzerinde durmak istedik. Zira atasözleri ve onların içerdiği isimlerin etimoloji bakımından tahlilini yapmakla ona sahip olan milletin tarihi, medeniyeti ve manevi hayatının ayrıntılı yönleri de açıklanabilir.

Araştırmaların sonuçlarına baktığımızda Özbek atasözlerinde aşağıdaki isimler çift olarak daha çok istifade edilmektedir. Alihoca-Hocaali, İsa-Musa, Eşmet-Taşmet, Hasan-Hüsen (Hüseyin).

Alihoca-Hocaali. Halk arasında bu hikmet dolu kelime “her ikisi de aynı”, biri ötekisinden fark etmez” anlamları verebilmek için kullanılmaktadır. Bu mantıkla yola çıkarsak Alihoca ve Hocaali isimleri arasında ayrım yok gibi gözüküyor.

Antroponimik araştırmalar Alihoca ismi Hocaali ismini aynen karşılayama-

dığını göstermektedir. Yani her iki isimde de esas rol oynayan HOCA kelimesidir. Hoca farsça sahip, hükmeden anlamına geliyor. Dilbilimciler hoca kelimesinin nereden geldiğini ve nerede kullanılacağını iki çeşit olduğunu söylüyorlar. Bazı kaynaklara göre hoca unvan olarak ilk kere dört halife Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'dan doğmuş olan evladlara nisbeten kullanılıyor. Bu kelimenin bir başka fonksiyonda kullanıldığını 10. yüzyılda Samanoğulları devletinde görüyoruz. Yani vezirler ve harp komutanlarına da hoca unvanı vermiştir. Hoca Seyit (Muhammed Peygamberimizin evladı) dan sonra gelen ama ikinci imtiyazlı tabaka sayılır. Daha çok kendilerinin halife evladı olduğunu ispat eden hoca seyit ata belgisine sahip olanlar toplumda büyük mevki ve ayrıcalığa sahip olmuşlar.

Çift ismin içerdiği Ali Peygamberimizin damadının adı ve aali-yüksek anlamına geliyor.

Hoca kelimesinin tutuğu yerine bakarak Alihoca ve Hocaali isimlerini ayırtedebiliyoruz.

Alihoca-Ali hocadır, yani hocaların evladını mensup olana denir. Hocaali Ali ismindeki beyefendi ya da hükmeden Ali.

İsa-Musa. Bu isimler “İsa da kendi yoluna, Musa da kendi yoluna”, “İsanın elemini Musa'dan almış” gibi atasözlerinin mecazen ne anlattıklarını öğrenmek için isimlerinin etimolojisine ve tarihine göz atmak lazım.

\* Taşkent Maliye Enstitüsü.

Özbek ve Rus Dilleri Bölüm Başkanı

İsa-Hristiyan dininin kurucusu sayılmış Peygamberin adı. Efsanelere göre O Meryem ananın kutsal ruhdan gebe olması sonucunda doğar ve hristiyanlığı yaymaya çalışır. Yahudiler mahkemesinin ve ayaklarını haça kararak öldürülmüş. İsa eski Yahudi dilindeki yesva kelimesinden geliyor ve Tanrının merhameti anlamındadır. Edebiyatta İsa "Mesih" adında da bilinmektedir. Mesih eski Yahudice metiah-kutsal yağ sürülmüş anlamını taşıyor. İsanın talimatı İncil-Mukaddes Kitapta yansıtılmıştır. Bu ismin lugavi manası 3 çeşit anlatılmaktadır.

1. MU-SO, So-ağaç yani su ağacı.
2. MESSEV - Çocuk
3. MESSU - Şu içinde bulunmuş çocuk

Yahudilik talimatı Musanın kitabı Tevrat'ta anlatılıyor.

Demekki, İsa-Hristiyanların, Musa Yahudilerin Peygamberi olduklarından kendilerine onu yol tutmuşlardır. Bu nedenle İsa da kendi yoluna, Musa da kendi yoluna atasözü mecazen "her insanın tuttuğu yolu, dünyaya bakış açısı kendine göre doğrudur" demek istediğini söyleyebiliriz.

"İsanın elemini Musa'dan almak" ise mecazen "birinden aldığı dargınlığın elemini hiç ilgisi olmayan başkasına darılmak yoluyla gidermek anlamında kullanılıyor.

Eşmet-Taşmet. Bu iki isim daha çok ağızlarda geniş kapsamda kullanılıyor. Yani birinin ismi gerektiğinde örnek olarak Eşmet ya da Taşmet icemlerinden istifade ediliyor. İsimlerin bu özelliği atasözlerinde ediliyor. Örnek: İşi İşmet yapar, Taşmet laf eder.

Bu atasözü mecazen "iş biri yapıyor ama bu işe hiç alakası olmayan başka birisi ben yaptım diye söylenir anlamında yapmadığı bir işi yaptım diye övünenlere deniliyor. Her iki isim de çift kelimelerden oluşmuştur. Eş-Muhammed, Taş, Muhammed kısaltılarak memed-memet; daha da kısa şekli "met"e dönüşmüş. Eş eski türkçede dost, çift anlamını veriyor. Taş kelimesi de türkçe ata isim olarak kullanıldığında sert, dayanıklı anlamındadır. Her iki isim kafiyeli olduğu için halkın hikmetli sözlerinde geniş yer alıyor.

Hasan-Hüsen. Özbekler "Akıl ve edep - Hasan ve Hüseyin" "Akıl-Hasan, Edep-Hüsayin" atasözlerini eski zamanlardan biri kullanagelmışlerdir. Bu atasözü mecazen "akıl ile edep - ikiz" anlamındadır. Atasözündeki Hasan ve Hüseyin (Hüsen) isimleri İslam dini ile bağlı olduğundan dolayı ayrıca mecazi ve dinsel siyasal muhteviyata sahiptir.

Hasan - Muhammed'in büyük torunu ve ikinci imam sayılır.

Hasan ve Hüseyin (Hüsen) Paygamberimiz Muhammed (SAV.)'in torunu olduklarından dolayı halk arasında çok merhurdur. Hasan ve Hüseyin'in dış görünüşleri biri birine çok az (bir yaş) olduğu onların ikiz olarak anlaşılmasına neden olması. Her iki isim de Arapça Hasuna'dan geliyor.

Hasan iyi açık gönüllüdür. Hüseyin ise Hasan kelimesinin Arap dilindeki simarma anlamını veren şeklidir.

Demekki Hasan ve Hüseyin isimlerinin asıl manası iyi, açık gönüllü. Bu atasözündeki mecazi manaya, akıl ve edebe uygun geliyor. Dinsel-siyasal anlamı ise "ikiz" kelimesinde yansımaktadır.

# TÜRKMENLER ARASINDA ALİ ŞİR NEVÂİ HAKKINDA ANLATILAN HALK DESTANLARI-2

Nergis BİRAY

## GÜL İLE SULTANSÖYÜN

Sultansöyün ile Mirali oturmuş sohbet ediyorlarmış, konuşmaları dördüncü yıldız görenin çocuğuyla yani ikinci kızla ilgiliymiş. O kızla ilgili, hiçbir yerden hiçbir haber alınamadığı için, Sultansöyün Mirali'ye şöyle bir teklifte bulunmuş:

-Gel, ikimiz de ülkeyi dolaşalım, hal-kın durumuna bir bakalım, ayrıca o kızla ilgili bir haber var mı, soruşturalım.

Mirali, Sultansöyün'e biraz ağır bir söz söylemiş:

-Sultanım, kız hakkında söylediğin açık. Ama halk hakkında söylediklerinle ilgili bir sorum var: Sadece halkın durumunu öğrenmek için mi yoksa halkın durumuna yardım etmek için mi?

-Türkmen halkının şimdiye kadar misafir kovduğunu hiç duymadım. Fakat ziyaret için olduğunu da önceden duyurmak lazım; bizim sultanlara layık derecemiz, sultanlara layık izzet ve hürmet edilecek gücümüz yoktur.

Mirali araya girip:

-Misafir yemek için gelmez, güler yüz için gelir! demiş.

Kızlar çadırlarına girinceye kadar Sultansöyün ile Mirali, bir süre at otlatmış, sonra da Gülgilin çadırına gitmişler.

Sultansöyün, Gül'ün lokmasını yiyişini, karaca çadırın ağaçlarını seyredip kinayeli bir şekilde:

-Güzel çadırmış fakat, arzu ağacı eğriymiş! demiş.

Gül de Sultansöyün'e kinayeli bir cevap vermiş:

-Ağacı eğri de olsa, dumanı doğru çıkıyor.

Gül, onların önüne, katıksız, ekmeksiz hamur aşısı koymuş.

Sultansöyün Mirali'nin kulağına fısıldamış:

-Ben şu kıza takılmak istiyorum, demiş.

Mirali ona:

-Demin takıldın, nasıl cevap aldın? O, sana hemen ağır bir cevap verir! demiş.

"Hamur aşısını bulayıp, koydu katıksız ekmeksiz".

Gül de onun yaptığı gibi, şiirle cevap vermiş:

"Varı bilmez, yoğu bilmez, ne garip misafirsiniz".

Mirali, Sultansöyün'ün kulağına fısıldayıp:

-Benim dediğimi dinlemedin, aldın mı cevabını? demiş.

Saraya döndükten sonra yıldız görenlerin çocuklarından ikinci kızin Gül olduğunu anlayan Sultansöyün kızin annesine sözcü göndermiş.

Sözcüler gidip haber verdiğinde, Gül annesinden önce:

-Benim kıymetimi annem bilmez, ben bilirim, demiş.

Sözcüler kızin kıymetini, pahasını sorunca Gül şunları saymış:

-On kuzu. Yirmi kurt. Otuz erkek deve. Kırk yaşlı pir insan. Elli aygır. Altmış hadım edilmiş hizmetkâr. Yetmiş hayvanlar için ipek ip. Seksen tane hayvanların ayağını bağlamak için ip. Doksan torba.

Sultansöyün sözcülerin getirdiği ha-

beri duyup: o bir şeyler koparmak için hükmetmek istemiş. O zaman Mirali araya girip:

-Ey sultanım, sen kızın akıllı sözlerini anlamadın, demiş.

Sultansöyün, Mirali'nin sözüne öfkelenip:

-İlim adamısın madem sen o anda düşündür! demiş.

-Sultanım, insan on yaşında kuzu gibi olur, yirmisinde kurt gibi, otuzunda erkek deve gibi, kırk yaşında akıl kâsesi dolup taşmış gibi, ellisinde aygır gibi, altmışında hizmetkâr gibi, yetmişinde ipek ip gibi, sekseninde iki ayağı bağlanmış gibi, doksan yaşında başına torba giydirilmiş gibi olur. Kız, ilk başta senin aklını sınamış, ikinci olarak da seni yaşlı görmüş.

Sultansöyün, Mirali'nin sözüne darılp:

-Ben niçin yaşlıyım? O kızla yaşıt değil miyim? diye bağırır.

-Sultanım, doğru söyleyenin dostu olmadığımı biliyorum. Böyle de olsa öfkelenmiyorum. Gül'ün şu anda gül yaprakları bozulmamıştır. Ama sen kendini kırka böldün. Kırk yaşını üst üste hesaplarsan dokuz yüz doksan dokuz olur. Bu durumda sen kendini nasıl Gül ile yaşıt sayabilirsin? En iyisi sen, onun sözüne öfkelenme de yolunu bul, zamanını bekle.

Gül, çeşitli istekler, çeşitli nazlanmalar ile Sultansöyün'e çokça eziyet ettikten sonra sonunda kendini sultana kabul ettirmiş.

Sultansöyün birkaç gün sonra uzak bir yere gitmek için hazırlanmış Gül'e de zor bir iş emretmiş:

-Gül, eğer sen güllüğünde kalmak istiyorsan, benim emrimi mutlaka yerine getirmelisin. Eğer yapmazsan, o zaman senin ne yaprağın kalır, ne de kokun. Ben yedi yıllığına gidiyorum. Dönüp geldiğimde

sen yedi yaşındaki oğlanı, kara atın yedi yaşındaki dölünün üstüne bindirip önüme çıkaracaksın!

Padişah gittikten sonra, Gül çaresiz kalmış, yanına cariyelerini çağırmış, sultanın emrini onlara anlatmış, onlara fikrini sormuş. Cariyeler ona akıl verememiş, biz sadece senin emrettiğini yapabiliriz diye cevap vermişler. Gül, otuz cariyesine erkek elbisesi giydirip onları otuz ata bindirip peşine takıp yola çıkmış. O gidip sultanın ordusunun biraz uzağında bir yerde durmuş. O, iki cariyeyi erkek kıyafetiyle sultanın yanına göndermiş, şöyle demiş:

-Ağamız bizi sizin yanınıza gönderdi. Eğer padişah hazretleri merhamet ederse, ağamız sizi selamlamaya gelecek.

Padişahın izin verdiğini gelip haber verdiklerinde, Gül erkek kıyafetine girip, sultanın yanına gitmiş. İzzet ve hürmetle iki büklüm selam vermiş. Sultansöyün kadır kıymet bilen misafire yanında yer vermiş, onunla sohbet başlamış:

-Nereden geliyorsunuz? İşiniz nedir?

-Sultanım, biz tüccarız. Bizim satmak için kıymetli mallarla yüklü kervanımız gelir. Otuz altı hizmetkârla kervanın önünü kesip duruyoruz. Buralarda olduğunuzu duyunca sizinle selamlaşıp geçmeyi kendimize borç bildik.

-Hoş geldiniz!

Onların sohbetleri derinleştikten sonra, Sultansöyün ona:

-Ey tüccar, başka ne gibi işiniz, ne gibi hüneleriniz var? diye sormuş.

Gül ona: Biraz satranç bilirim, diye cevap vermiş.

-O zaman satranç oynayalım.

-Çok iyi. Fakat bizim bir adetimiz var: Oyuna başlanınca iki tarafta en çok sevdiği şeyini ortaya koyar, yenen alır.

-Çok güzel adet. Benim en sevdiğim şeyim kara atımla şu başımdaki tacım. Ye-

nilirsem bunları veririm. Siz ortaya ne koyuyorsunuz?

-Çin-Maçin'den seçip aldığım bir hanımım var. Onu görmek için göz gerek. Yenilirsem size onu veririm.

Saraydan ayrıldığından beri aradan birkaç gün geçtiği için, hanım sözü sultanın kulağına çok hoş ve güzel gelmiş.

İkisinin arasındaki oyun heyecanlı geçmiş, sonunda Sultansöyün sonunda yenilmiş. Sultansöyün, kara atı ile tacını Gül'e vermiş, sabah yine bir el oynamalarını rica etmiş.

Gül, Sultansöyün'ün tacını başına takmış, kara atı ise atlarının arasına salmış.

Ertesi gün satranç oynadıklarında Sultansöyün yenmiş.

Gül, söylediği hanım suretine girip kendini Sultansöyün'ün yanına götürmüş ve üç gün geçtikten sonra, yine bir bahane ile sultanın yanına gelmelerini cariyelere tembih etmiş.

Gül'e gören Sultansöyün'ün aklı başından gitmiş, ona dokunmak istemiş. Gül, Sultansöyün'ün elini itip:

-Çek elini! Ben cariye olsam bile Şark kanunlarına göre beni nikahlamazsan, benim yanıma gelemezsin! demiş.

Sultansöyün vakit müsait olsa onu hareme çoktan koydurmuştu, ama şimdi onun şartlarına boyun eğmeğe mecbur olmuştu. Kadı, hat yazmış, Sultansöyün mührünü basmış ve "cariyenin" eline vermiş.

Aradan üç gün geçtikten sonra cariye-lerden biri erkek kıyafetiyle gelip, Sultan-söyün'e şöyle demiş:

-Sultanım, beni ağam gönderdi. Bana sultanın tacını giymek, atına binmek layık değildir. Sultana da cariye ile evlenmek

hoş olmaz. Bu işi el gün henüz öğrenmemişken bunlar hiç olmamış gibi davran-sak, diye bizim ağamız size görüş bildiriyor.

Sultansöyün bu fikri kabul edip cariyeyi geri göndermiş, atıyla tacını geri almış.

Aradan aylar, günler geçtikten sonra Gül'ün oğlu, atların da kara attan dölü olmuş.

Tam yedi yıl sonra, Sultansöyün'ün döndüğü haberi gelmiş. Gül, oğlunu kara atın yavrusuna bindirmiş, birkaç emir vermiş, babasını karşılamaya göndermiş.

Gül'ün oğlu yüz oğlanın başına geçip kara atın üstünde Sultansöyün'ün karşısına çıkmış.

-Esselamünaleyküm baba! diye Sultansöyün'ün önünde eğilmiş.

Sultansöyün oğlana hayretle bakıp:

-Kimin oğlusun? diye sormuş:

Oğlan babasına sevinçle bakıp:

-Sultansöyün'ün oğluyum! demiş.

Sultansöyün attan inmekten aciz, gazapla Gül'e doğru gazapla, hırsla atılmış. Durumun iyi olmadığını anlayan Mirali onun peşinden ayrılmamış. Sultansöyün, Gül'e hiçbir şey sormadan kılıcını çekip indirmek istemiş. Mirali araya girip:

-Sultanım, cellatlar bile sebepsiz can almazlar. Önce bunun sebebinin öğrenelim, demiş.

Sultansöyün hiddetle:

-Çekil! diye bağırarak:

Mirali onun karşısında baş eğip:

-Sultanım, sebepsiz kan dökmeyi yüreğine geçirebiliyorsan, bırak bu bir tane olmasın, iki olsun, öncelikle benim başımı kes! demiş.

Sultansöyün, Mirali'ye vuramayıp kılıcını aşağı indirmiş ve boğuk bir sesle:

-Gül, bu oğlanı nerden buldun? diye sormuş.

Gül, hiç kaygılanmadan, sultana sırrını anlatıp, yüzüne sevinçle bakmış:

-Sultanım, sen avdayken tüccarla sat-  
ranç oynamamış mıydın?

-Oynamıştım.

-Yenilince ne vermiştin?

-Kara atımla tacımı vermiştim.

-Yenince ne almıştın?

-Tüccarın cariyesini almıştım.

-Sen o cariye el vurmak istediğinde  
o ne talep etmişti?

-Ahtnâme.

-Sen onu vermiş miydin?

-Evet vermiştim.

-Sen kendi ahdini, mührünü tanır  
mısın?

-Horasan'da benim mührümü  
tanımayan var mı?

Gül, Sultansöyün'ün mühürlü hattını  
çıkartıp verince, sultan, Gül'ü kendinden  
daha usta, Mirali'yi gerçek dostu saymış,  
onların ikisinin önünde başını eğmiş. O  
sırada oynaya oynaya gelen yedi yaşındaki  
oğlunu kucaklamış ve sıkıca öpmüş.

### KİM HAKLI

Sultansöyün yaz günü, her nasılsa  
Horasan'ın büyük dağının başına çıkmış,  
kendini kaptırmış. O, bu dağın zengin-  
liğinden faydalanamadan, bu dağda adam  
nasıl yaşayabilir, diye düşünmüş. En  
sonunda, kış günü dememiş bir tellal  
çıkarmış:

-Kim Horasan'ın büyük dağının üs-  
tünde kırk yorganın içinde bir gece yatıp  
sabaha kadar ölmezse Sultansöyün, o  
adama ağırlığınca altın verecek, diye  
bağdırtmış.

Altına heveslenen birçok insan, dağda  
donarak canından olmuş. Bir gün Mirali:

-Sultanım, bir de ben deneyeyim,  
 demiş.

Sultansöyün:

-Mirali, ahmak olma. Senin ölümüne  
dayanamam. Benim için çok gereklisin,  
deyip onu göndermekten kaçınmış.

Mirali kararlı olduğunu kesin bir dille  
ortaya koymuş:

-Sultanım, can benim. Canımı senin  
beni sevişinden birkaç kat daha fazla  
seviyorum. Benim de ölümü istediğim yok.  
Ben sadece senin dileğini gerçekleştirmek  
istiyorum. Ya dağda kalmama izin ver ya  
da şartını geri al.

Sultansöyün, Mirali'ye izin vermekten  
başka çare bulamamış.

Mirali, dağa çıkıp, kırk yorganın otuz  
dokuzunu altına döşemiş ve birini üstüne  
almış. Gece vücudu hiç titrememiş bile.  
Sabah ise terleyerek uyanmış.

Sultansöyün çok şaşırmış, Mirali'ye  
sormuş:

-Mirali, doğrusunu söyle. Gece yatınca  
ateş gördün mü?

-Evet, çok uzakta günbatısından aşağı  
doğru, tam yan tarafımda bir ateş parlıyor-  
du.

-Ha, sana o ateşin sıcaklığı ile ısınmış  
derler. Benim şartımı yerine getirmemiş-  
sin, deyip Mirali'ye altın vermekten vaz-  
geçmiş.

Günlerden bir gün, Sultansöyün bir iş  
için acilen Mirali'yi aramış. Mirali'nin  
peşinden adam gönderince, Mirali ona:

-Şimdi ocağa çaydanlık koymuş, çay  
demleyip içtikten sonra gelecek, diye söyle  
 demiş.

Sultansöyün, acele edip peşinden ne  
kadar adam gönderse de onların hepsi ay-  
nı cevapla dönüp gelmişler. Sözü'n kisası  
yüz çaydanlık kaynayacak kadar zaman  
geçtiği halde Mirali gelmemiş. En sonunda  
Sultansöyün onun yanına gitmek zorunda  
kalmış. Oraya varınca ne görsün?! Mirali,  
ateşin üç adımlık uzağına çaydanlık koy-  
muş, bağdaş kurup oturmuş. Sultansöyün

sinirlenip:

-Ey ahmak adam, tâ üç adımdaki çaydanlığa ateşin sıcaklığı gelir mi? diye bağırır.

Mirali hemen lafı yapıştırmış:

-Ey sultanım, tâ uzaklardan ışığı parlayan ateş beni ısıttığına göre, üç adım uzaktaki ateş çaydanlığı kaynatmaz mı?

Sultansöyün yenilgiyi kabullenip:

-Mirali, ben senin haklı olduğunu biliyordum, ama buna nasıl cevap bulur acaba diye seni sınamak için böyle yaptım. Ne kadar altın gerekliyse anahtarın senin elinde, al! demiş.

Mirali:

-Sultanım, sen altına doydüğün gibi Mirali'yi sınamaya doymadın mı? Yine de, Mirali ölünceye kadar ne kadar sorun varsa sor, demiş.

### BU DA GEÇER

Mirali, vezirlerin kendi aralarında sohbet edip, onunla hiç ilgilenmediklerini görmüş. Mirali'yi de yanlarına alıp gezmeğe çıkan vezirler, Mirali'yi çöl ortasındaki bir kuyuya atmışlar.

İki üç gün boyunca Mirali'den hiçbir haber alınamamış. Sultansöyün onu hiçbir yerde bulamamış, belki öfkelenip gitmiştir diye düşünüp kaygı, kedere boğulmuş, şarkı söyleyip oturuyormuş:

"Gam ile, kaygı ile soldu baharın gülleri..."

Bir iş için şehre gelip Sultansöyün'ün şarkısını duyan çoban, bunu ezberlemiş. Sonra da ovada koyun otlatırken Sultansöyün'ün şarkısını hatırlayıp söylemeye başlamış:

"Gam ile, kaygı ile soldu baharın gülleri..."

Çoban şarkısını bitirmeden, yerin al-

tından bu şarkıyı devam ettiren bir ses yükselmiş:

"Dostunu çaya salandır, sayramaz bülbülleri..."

Çoban, sesin nerden geldiğini anlayamamış ama bu şarkıyı da hatırında tutmuş. Tekrar şehre geldiğinde, Sultan-söyün'ün "Gam ile, kaygı ile soldu baharın gülleri..." şeklindeki şarkısını duyunca, "dostunu çaya salmıştır, sayranaz (ötmaz) bülbülleri" deyip geçip gitmiş.

Sultansöyün, çobanı durdurup bu şarkıyı kimden öğrendiğini sormuş. Çoban ona daha önce bir defa daha geldiğini, Sultansöyün'ün şarkısını öğrendiğini, sonra bu şarkıyı çölde söyleyip dolaşırken onun arkasını devam ettiren bir ses duyduğunu söylemiş.

Sultansöyün işin ne merkezde olduğunu anlayıp vezirlerini yanına çağır-mış, onlara bir şart koşmuş:

-Size öğleye kadar zaman veriyorum. Bu süre içinde öyle bir söz bulun ki, bu söz beni hem sevindirsin hem yüreğimi avut-sun... Eğer böyle bir söz bulamazsanız cezanız ölüm olacak.

Sultanın "söz" demesinden maksat Mirali'yi bulmak demekmiş. Ama, vezirler bunu düşünememişler. Onlar kendi aralarında ne kadar görüşüp konuşsalar da sultanı sevindirip kaygılandıracak bir söz bulamamışlar. Ecelden kurtulmak için yine Mirali'ye yalvarmaktan başka çare bulamayıp, hemen onun yanına gitmişler. Yaptıklarından pişman olduklarını söyleyip sultanın şartını da anlatmış, ondan kendilerini korumasını, onu kuyudan çıkaracaklarını, bu işi örtbas etmesini, rica etmişler.

Mirali, onlara bir söz öğretmiş.

Vezirler, Sultansöyün'ün huzuruna

gelip baş eğmişler. Sultansöyün onlara sorunca:

-Bu da geçer, diye cevap vermişler.

Sultansöyün onlara bağırmış:

-Haramzadeler! Bu söz, bir adamın ağzından kendi ihtiyarıyla çıkacak bir söz değil. Bu söz ölümün yakınındaki bir adamın sözü. Bu sözü kimden öğrendiğinizi açıkça söyleyin. Yoksa, hepinizin kanını hastalıklara derman ederim.

Vezirler, bu sözü Mirali'den öğrendiklerini, onu daha önce kuyuya attıklarını itiraf etmişler.

Sultansöyün onlara emretmiş:

-Kuyuya iple gidin, Mirali'yi peşinize takıp getirin!

Mirali'yi kuyudan çıkarıp getirdiklerinde Sultansöyün vezirlerden öç alma işini Mirali'ye bırakmış.

Mirali, Sultansöyün'e bakıp şöyle demiş:

-Ey sultanım, siz Mirali'yi ne kadar imtihandan geçerseniz de, onu hâlâ tanıyamamışsınız. Mirali, yüreğinde kin besleyen bir insan değil. Size de şunu söyleyeceğim, öç almak istersen insan kılığındaki insandan, kendinle denk insandan almak gerekir. Her ayağa batan diken için, elini kana bulayıp durmanın da bir manası yok.

### **NEREYE HARCAYACAKSIN**

Mirali, Sultansöyün'ü hiç kendi evine çağırmamış. Bir gün onların yolu Mirali'nin evinin yakınlarından geçtiği halde, Mirali yine sesini çıkarmadan geçip gitmek istemiş. Ama Sultansöyün bu sefer konuşmadan duramamış:

-Mirali, bir defa bile evine davet etmene müeyyessiz olmadım. Bunun sebebi

nedir?

-Bunun sebebi: Sultansöyün, Mirali'nin yaşayışı hakkında haberdâr olmadığı içindir.

-Haydi, o zaman evine gidip görelim.

-Gelin sultanım.

Sultansöyün içeri girdiğinde, gözüne bir tek eşya bile ilişmedi. Evin içine bin tane taş atsan, biri bile kalmadan içine düşerdi. Mirali'nin hanımı döşeksiz evde, kuru bir derinin üstünde iğ eğirip oturuyormuş. Sultansöyün, buranın Mirali'nin evi olduğuna inanamayıp oturan kadına:

-Bu ev kimin evi? diye sormuş:

-Sultanım, bu ev sizin baş veziriniz Mirali'nin evidir.

-Siz, niçin böyle fakirce yaşıyorsunuz?

-Hüdâ'ya şükür. Canımız sağ. Çalışmak için iyi kötü iş de buluyoruz.

-Ben senin kocana ayda yüz altın aylık veriyorum. O paralar nereye gidiyor?

-Sultanım, nereden toplanmış ise belki oralara gitmiştir? Biz, bu evde yukarı baksak, yıldız; aşağı baksak, bu kuru deriden başka bir şey görmüyoruz.

Sultansöyün, Mirali'ye sormuş:

-Ey Mirali, hazineden aldığın paraları eve getirmeyip nereye harcıyorsun?

Mirali ona cevabında:

-Bu paranın nereye harcadığını bilmek istiyorsan, beni takip et! demiş.

Sultansöyün onunla gitmeğe razı olunca, Mirali ona şart koşmuş:

-Benim elbiselerimi sen giyeceksin, seninkileri ben. Benim atıma sen bineceksin, seninkine ben. Sen peşimden geleceksin, ben önden gideceğim.

Sultansöyün buna da razı olmuş.

Gide gide şehrin kenarında yaşayan

sakatların yanına varmışlar. Orası, iyileşememiş, memlekete gerekli olmayan, ülkeden seçilip çıkarılmış olan bahtsızların yeriymiş. Mirali, Sultan görünüşünde atını önden sürüp gittiği için, onu tanımayıp yanından geçmişler. Ama Mirali kıyafetindeki Sultansöyün'ün etrafına toplanmışlar. Biri atı durdurmuş, biri ayağından biri elinden yapışıp attan aşağı indirmişler:

-Gözümüzün cevheri, derdimizin dermanı, Mirali geldin mi? Allah sana uzun ömürler versin, deyip Sultansöyün'ün konuşmasına, kıpırdamasına fırsat vermemişler.

Sultansöyün, boğazının gücü yettiğince bağırarak:

-Ey Mirali, yetiş! Senin paranı nereye harcadığını şimdi anladım. Bunların padişahı da ben değilmişim, senmişsin.

Mirali, sakatlara bakıp Sultansöyün'ü onlarla tanıştırmış.

-Sultansöyün sizin yanınıza hatırnızı sormaya geldi. Siz, hangi isteğiniz, hangi ihtiyacınız varsa isteyin.

Sakat ve fakirlik içindekiler Sultan-söyün'ün etrafına tekrar toplanmışlar. Karınca gibi üşüşüp vücudunu, giyim giyeceğini öpmeye başlamışlar.

Zor durumda kalan Sultansöyün, Mirali'ye:

-Ne alacaksan al da, beni bunların elinden kurtar, diye yalvarmış.

Mirali:

-Sakatlar, körler, bir azası olmayanlar için özel bir yer yaptırıp, masraflarını devlet tarafından öderim, dersin kurtarırım, diye şart koşmuş.

İğrenç kokuların başını döndürdüğü Sultansöyün:

-Bunların eviyle birlikte, sakatların koruyucusu Mirali'nin evini de yeniden

yapın, diye emir vermiş.

## NE YAPMAK GEREK

Sultansöyün, bir kara atını, bir de Gül adlı hanımını bütün dünyaya bedel görmüş. Onların ölümünü bile düşünemediği için bir gün vezirlerinin yanında:

-Kim kara atımla Gül'ümün öldüğü haberini bana getirirse, o adam belaya uğrar, dermiş.

Nerede can varsa, orada ölüm de var. Kara atın bir gün zamanı gelip eceli yetmiş. Vezirler, bu haberi Sultansöyün'e haber verememiş, söylemesi için Mirali'ye yalvarırlarmış.

Mirali, Sultansöyün'ün yanına gitmiş, suratını asıp somurtup oturmuş. Sultansöyün ona:

-Ey Mirali, bu hâlin ne? Sana yakışır bir hâl değil. Bunun sebebi ne? diye sormuş.

Mirali başını kaldırıp, şiir söylemeğe başlamış:

Kara atınız yatmıştır.

Ayaklarını atmıştır.

Kulaklarını dikmiştir...

Sultansöyün onun sözünü kesip:

-Öldü desen olmaz mı? demiş.

Mirali ona bakıp:

-Sultanım "öldü" haberini biz de sizden duyuyoruz! demiş.

Sultansöyün bir müddet surat asıp oturduktan sonra:

-Böyle söylemekle benim canımın belâya uğrayacağını mı söylemek istiyorsun? demiş.

-Yok sultanım, kendi canımı belâdan kurtarmak istiyorum.

-Zararı yok. Kara at ölmüş bile olsa kır at ölmemiştir.

Sakınılan göze çöp batar hesabı, Sultansöyün'ün değer verdiği, sevdiği hanımı Gül de bir gün ölmüş. Vezirler, bu haberi

Sultansöyün'e söyleyememiş. Yine Miralî'ye yalvarmışlar. Miralî, Sultan-söyün'ün yanına gidip baş eğmiş:

-Sultanım izin verirse, bir mısralık şiirle bir soru soracağım.

-Buyur.

-“Servi ağacının gölgesinde solsa Gül, ne yapmak gerek?”

Sultansöyün de ona şiirle:

-“Serviden tabut kılıp, gülden kefen yapmak gerek” diye cevap vermiş ve yürek acısına sabretemeyip, of çekerek nefes almış.

-Vah! Gül öldü desen olmaz mı?

-Gül öldü dersem, kendi ölümümün kursağına bıçak sokacağım aklıma geldi.

Sultansöyün sadece bir sultan olmayıp Miralî'nin izinden giden bir şairmiş. O Gül'ün kaygısıyla felekten şikayet edip aşağıdaki şiiri söylemiş:

“Çarhı bet mihrin elinden eylerim ben dâdı hey.

Çünkü kıldı kıldı bizi gamgin, özgeleri şâdı hey.

Nice yıllık âşnâmız oldu bizden yâdı hey.

Sernigün olmuş, yatar o kâmet-i şem-şâdı hey.

Cennetin burcundaki tubımı yıktın bâdı hey.

Firkat eyyamında Mecnun bunca köp laf vurmasın.

Hicri derd-i dağını hiç kimse benden sormasın.

Mert eğer tohumun ekip, bir bi-mahal<sup>3</sup> sovk<sup>4</sup> urmasın.

Tiz göterin cismini çıksın ki çeşmim görmesin

Tabutun tizrek yonup,<sup>5</sup> gönderiver

harratı hey.

Yari kim kıldı sefer, hicrana dözsün,<sup>6</sup> vaktidir.

Firkatinden yaş döküp, bağrını ezsen, vaktidir.

Yahşılardan hüsnü vardır, bir gül üzsen, vaktidir.

Leylû vü Mecnûn sıfat divâne gezsen, vaktidir.

Canı Şirin'in çıkıp, çıksan gözün Fer-hâdi hey.

Hafız dek göğsüne taş vurmadın Sultansöyün.

Akıtıp eşk-i revânın yörmedin Sultansöyün.

Ol ki teslim kıldı can, sen kılmadın Sultansöyün.

Yâr ile bir gûra<sup>7</sup> niçin girmedin Sultansöyün.

Tâ ki dünya var iken kalırdı senden adı hey...

## NOTLAR

\* Bu yazı “Berdi KERBABAYEV , Miralî (Novayî), Türkmen dövletneşir, 1948” adlı eserin Türkiye Türkçesine aktarılmasından ibarettir.

\*\* Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Türkmenistan'ın şehir merkezi olan “Tahtapazar” şehrine, Ekim İhtilâline kadar Taşköprü adı veriliyordu.

2 toklı: Bir yaşını dolduran kuzu.

3 bi-mahal: Bahtsız.

4 sovk: Soğuk.

5 yon-: Yontarak yap-, yont-

6 döz-: Sabret-

7 gûr : Mezar